

SCHIRM ANITA

A diskurzusjelölők funkciói a szövegtípusok tükrében*

Absztrakt

A diskurzusjelölők multifunkcionalitásukból adódóan számos szerepet képesek betölteni. A tanulmány különböző beszélt nyelvi szövegtípusok (osztálytermi diskurzusok, szociolingvisztikai interjúk, politikai vitaműsorok és stand-up comedy előadások) elemzésén keresztül azt mutatja be, hogy a szövegtípusok tulajdonságai hogyan határozzák meg, hogy mely diskurzusjelölők milyen arányban és milyen szerepkörben jelen(het)nek meg egy adott szövegben. A vizsgálat során a diskurzusjelölők szerepkörét tekintve a szövegtípusok tulajdonságai közül a szöveg formalitása (formális/informális), tervezettség (spontán/tervezett) és típusa (érvelő, leíró, elbeszélő, értékelő) bizonyult a legmeghatározóbbnak, de a diskurzusjelölőt használó személy szerepe (pl. tanár-diák, műsorvezető-vitapartner, terepmunkás-adatközlő) és a megnyilatkozásának a célja (pl. információátadás, szórakoztatás) is befolyásolta az elemek megjelenését és funkcióját.

Kulcsszavak: diskurzusjelölő, szövegtípus, szuperstruktúra, osztálytermi kommunikáció, nyelvi interjú, vitaműsor, stand-up comedy

1. Bevezetés

A diskurzusjelölők (pl. a *hát, ugye, szóval*) multifunkcionális elemek, azaz számos szerepet képesek betölteni. A diskurzusszegmensek összekötése révén textuális funkcióval bírnak, és részt vesznek a szöveg kohéziójának a létrehozásában és fenntartásában. Emellett azonban interperszonális, fatikus, emotív, autotelikus és manipulatív szerepük is lehet (Maschler–Schiffrin 2015). A tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy a beszélt nyelvi szövegtípusok mely jellemzői és hogyan befolyásolják a bennük megjelenő diskurzusjelölő-példányok gyakoriságát és funkcióját. Először a szövegtípusoknak és a diskurzusjelölőknek a kapcsolatával foglalkozó hazai és nemzetközi kutatásokat tekintem át röviden

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj támogatásával készült.

(2.), majd a vizsgálat korpuszát és hipotéziseit ismertetem (3.). Ezután a vizsgált diskurzusjelölő-példányok szövegtípusonkénti gyakoriságát hasonlítom össze, végül pedig a korpuszból származó példák segítségével az egyes szövegtípusok diskurzusjelölő mintázatát és az elemek funkciókörét mutatom be (4.). Végül a tanulmányt összegzés zárja (5.).

2. A szövegtípusok és a diskurzusjelölők kapcsolata a szakirodalom tükrében

A szövegtípus szövegek fölötti kategória, egyfajta absztrakció eredménye. Szikszainé Nagy Irma (1999: 277) szerint a szövegtípus „a feladó és a címzett között meghatározott kapcsolatot feltételező, sajátos beszédhelyzetben születő, megszabott célú, témájú, jellegzetes felépítésű és stílusú hagyományos szövegforma”. A pragmatikai szövegtipológia gyökerei már Jakobsonnál (1972) is megvoltak. Ő a kommunikációban betöltött szerep alapján különítette el a szövegek fő funkcióit, és így megkülönböztette egymástól a referenciális, az emotív, a konatív, a fatikus, a metanyelvi és a poétikai szövegtípusokat, ám kiemelte, hogy egyik közlési aktusból sem hiányozhat egyik funkció sem, csupán más a hierarchiájuk. Mivel Jakobson kommunikációs modellje a közlésfolyamat pragmatikai változóit vette alapul, így a későbbiekben többen is felhasználták a modellt a kommunikációtípusok, illetve a szövegtípusok jellemzésére (vö. Skutta 2008).

A beszédaktus-elmélet is tipizálta a szövegeket (vö. Kálmán C. 1991), és a hétköznapi szövegtípusokat a bennük megjelenő illokúciós erő alapján különböztette meg. A szövegtípus és a pragmatikai tényezők közti kapcsolatot igyekezett feltárni Lux (1981, idézi Szikszainé 1999: 278) is, aki a tudáskeretet, a személyek közötti viszonyokat és a formát vette alapul az osztályozásnál. A diskurzusjelölők vizsgálatánál az említett szempontok mind meghatározóak lesznek. A magyar szövegtipológiák közül Balázs János megközelítése (1985) emelendő ki. Balázs a szuperstruktúra megnevezést használta a szövegtípusra, és a „tartalomtól teljesen elvonatkoztatott” struktúráként (i. m. 224) értelmezte. A közlési mód szerinti csoportosításában négy kategóriát különített el egymástól a domináns funkció alapján: a meggyőzést szolgáló érvelőt, a dolgok tulajdonságait és körülményeit bemutató leíró, a cselekmények és események sorát elmondó elbeszélőt, valamint az állásfoglalást kifejező értékelőt (i. m. 340–344). Kiemelte, hogy ezeket a szuperstruktúrákat elemezve olyan összetevőket találhatunk, amelyek „mint invariáns tényezők, bár más-más arányban és módon, mégis ezek mindegyikében föllelhetők” (i. m. 340). Ilyen tényezők a diskurzusjelölők is, és jelen tanulmány éppen ezen elemek eltérő arányára és szerepére fókuszál.

A szövegtípus fogalmának értelmezésében Kocsány Piroska (2006) szerint három különböző felfogásból lehet kiindulni: az egyik az intertextualitás megjelenési formájaként ragadja meg a szövegtípust, a másik funkcionális és kognitív kategóriaként tekint rá, a harmadik pedig empirikus adatokból visszakövetkeztethető és általánosítható formációként, illetve tudásként határozza meg. Ám a diskurzusjelölők mindhárom megközelítésben információt közvetítenek a szövegtípusról.

Az utóbbi évtizedben a hazai szövegtipológiai kutatásban is megkezdődött a szövegtípusok általános és specifikus jellemzőinek a vizsgálata, és egyre többféle szövegtípus (pl. hír, orvosi recept, kommentár, legenda, vicc) diakrón és szinkrón jellegzetességei lettek föltárva (vö. Tolcsvai Nagy 2006; Tátrai–Tolcsvai Nagy 2008; Kuna–Simon 2017). Ezek az elemzések rávilágítottak arra, hogy a szövegfolyamat szerveződésének szintjéhez tartozó elemek, például a diskurzusjelölők fontos szerepet töltenek be a kommunikációban. Egyrészt a szövegek belső felépítéséhez, másrészt a kontextusba való beágyazásukhoz járulnak hozzá. Ha pedig a szövegtípusokat a társas cselekvések végrehajtását irányító forgatókönyv-jellegű sémáknak tekintjük (vö. Stukker et al. 2016), akkor a mintázatuk feltérképezése nem csupán a szövegtípusok árnyaltabb leírását teszi lehetővé, hanem a szövegekben megjelenő gondolkodási formák, logikai műveletek és nézőpontok megismerését is.

A nemzetközi szakirodalomban Halliday és Hasan (1976) a diskurzusjelölőket a szövegtípus, a jelentéstartalom és a konnektivitás alapján csoportosították (idézi Furkó 2011: 48). A szövegtípushoz való kötöttségük szerint megkülönböztették az írott (tervezett/formális), a beszélt (spontán/informális), valamint az írott és beszélt nyelvváltozatra egyaránt jellemző elemeket. Például a *furthermore* 'továbbá', az *on the contrary* 'ellenkezőleg', az *incidentally* 'egyébként' diskurzusjelölőket írott nyelvi dominanciájúaknak tartották, a *by the way* 'mellesleg', *actually* 'tulajdonképpen', *I mean* 'szóval' elemeket elsősorban a beszélt nyelvhez kötötték, míg az *in other words* 'más szóval', *in fact* 'valójában', *that is* 'azaz' kifejezéseket a mindkét nyelvváltozatra jellemzők közé sorolták.

A különféle szövegtipológiák felállításakor a szövegek külső és belső tényezőit is figyelembe szokták venni. A szövegen belüli tényezők közé tartoznak például az újraemléltések, a metanyelvi utalások, a hely- és időjelzések, valamint a kötőszói és határozószói kötőelemek is (vö. Güllich–Raible 1977, idézi Szikszainé 1999: 280). Ezek közül az ismertetőjegyek közül a kötőszói és a határozószói kötőelemek kapcsolódnak a diskurzusjelölőkhöz, hiszen számos diskurzusjelölő kötőszóból alakult ki. A diskurzusjelölők funkciója szempontjából a kontextusnak kiemelt

szerpe van. A nemzetközi vizsgálatok közül erre vonatkozóan csak egyetlen kutatást emelek ki. Verdonik és szerzőtársai (2008) két szóbeli szövegtípusból, telefonos beszélgetésekből és tévéinterjúkból származó példákkal mutatták be a kontextusnak a diskurzusjelölők használatára gyakorolt hatását.

A diskurzusjelölők szövegtípushoz való kötöttségét a magyar szakirodalomban is tárgyalták már. Kugler Nóra (2008) írott és beszélt szövegekben vizsgálta a *talán* és az *esetleg* módosítószókat. Vizsgálata szerint mindkét elem nagyobb arányban fordult elő a beszélt nyelvi korpuszban pragmatikai szerepben, interperszonális funkcióban, illetve indirekt szerepben. Vargáné Kiss Katalin (2012) különböző műfajú pénzügyi szövegekben (általános üzleti feltételekben, éves jelentésekben, hitelszerződésekben) elemezve a diskurzusjelölőket azt találta, hogy ezek az adott műfajra jellemző logikai kapcsolatot tükrözik. Dér Csilla Ilona (2012, 2014, 2017) pedig öt diskurzusjelölőnek, az *akkor*, az *azért*, a *hát*, az *így* és az *ilyen* elemeknek különböző spontánbeszéd-műfajokban való megjelenését vizsgálta. A diskurzusjelölők és a kötőelemek teljes mintázatának a feltérképezésével jelenleg Götz Andrea (2019) foglalkozik, aki írott és beszélt, mediált és nem mediált diskurzusokban elemzi őket. A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyával korábbi kutatásomban én is foglalkoztam (Schirm 2017a), és a BEA spontánbeszéd korpuszát, stand-up comedy szövegeket, szociolingvisztikai interjúkat, tanári megnyilatkozásokat és bírósági tárgyalásokat elemeztem. A kutatás során arra jutottam, hogy a diskurzusjelölők fajtái, arányai és szerepei visszatükrözik a szövegtípus formalitását, stílusát, valamint legfőbb jellegzetességeit (i. m. 339). Ám az is kiderült, hogy a diskurzusjelölő mintázatok szövegtípusfüggőségének, illetve -függetlenségének a feltérképezéséhez még további vizsgálatokra lesz szükség, ezért a kutatást tovább folytattam.

3. Korpusz, hipotézisek

A diskurzusjelölők és a szövegtípusok kapcsolatát korpuszelemzéssel vizsgáltam. A korpuszt olyan beszélt nyelvi szövegekből állítottam össze, amelyek intézményességüket és céljukat tekintve is különböztek egymástól, így intézményes, félintézményes és félszponán szövegtípusok is bekerültek az elemzendő szövegek közé. Összesen 1702 percnyi hangzó anyagból állt a korpusz. Az intézményes szövegtípust az ELTE bölcsész tanári diskurzuskutató csoport anyagából származó 20 tanóra (897 percnyi anyag) képviselte. A félintézményes diskurzusok közül 2 szövegtípust válogattam be a korpuszba: szociolingvisztikai interjúkat, illetve politikai vitaműsorokat. A Szögedi Szociolingvisztikai Interjú (= a továbbiakban SZÖSZI) 3, összesen 545 percnyi felvétele képezte a szociolingvisztikai interjú

alkorpuszát. A politikai vitaműsorokból pedig 130 percnyi anyagot elemeztem: a *Szólás szabadsága* műsor 2 adását, illetve az ATV-n sugárzott *Pro és kontra* vitaműsört. Végül egy spontánnak tűnő, de valójában megtervezett szövegtípusból, a stand-up comedyből is bekerült egy 133 percnyi anyag a korpuszba, ezeket a felvételeket félspontánnak minősítettem.

Az intézményes és félintézményes szövegtípusoknál a beszélői szerepek szerint még tovább bontottam az anyagokat, így az osztálytermi korpusznál elkülönítettem a tanári és a tanulói megnyilatkozásokat, a szociolingvisztikai interjúnál a terepmunkás és az adatközlő megnyilatkozásait, a politikai vitaműsornál pedig a műsorvezető és a vitapartnerek megnyilatkozásai álltak szemben egymással.

A vizsgálat előtti egyik hipotézisem az volt, hogy a beszélt nyelvi szövegtípusok a szöveg formalitásából és céljából adódóan különböznek majd a diskurzusjelölők gyakoriságát és szerepköreit illetően. Továbbá úgy véltem, hogy a szövegtípusok prototipikus tulajdonságait (pl. a szöveg tervezettségét, típusát, a beszélő szerepét) a diskurzusjelölők tükrözni fogják.

4. Eredmények

Mivel a korpusz szövegei nem azonos hosszúságúak voltak, ezért megnéztem a leggyakoribb diskurzusjelölők 30 percre vetített előfordulását. Ezek az adatok láthatók az alábbi táblázatban.

1. táblázat. A diskurzusjelölő-példányok 30 percre vetített darabszáma

DJ-példány	tanóra	interjú	vitaműsor	stand-up comedy
<i>hát</i>	22,92	44,13	7,83	38,79
<i>ugye</i>	29,91	22,02	3	17,79
<i>szóval</i>	2,58	5,43	0,69	1,56
<i>úgyhogy</i>	1,77	5,04	0,69	4,5
<i>persze</i>	2,16	4,89	2,07	1,11
<i>egyébként</i>	5,88	4,05	5,52	2,01
<i>mondjuk</i>	4,71	4,56	2,76	3,6

Ahogy az adatokból látszik, a tanórát kivéve minden szövegtípusban a *hát* volt a leggyakoribb diskurzusjelölő. Ám elég nagy különbségek figyelhetők meg a *hát* gyakoriságában: a vitaműsorban 30 perc alatt átlagosan 7, a stand-up comedyben 38, az interjúban pedig 44 *hát* hangzott el. A tanórán a *hát* helyett az *ugye*

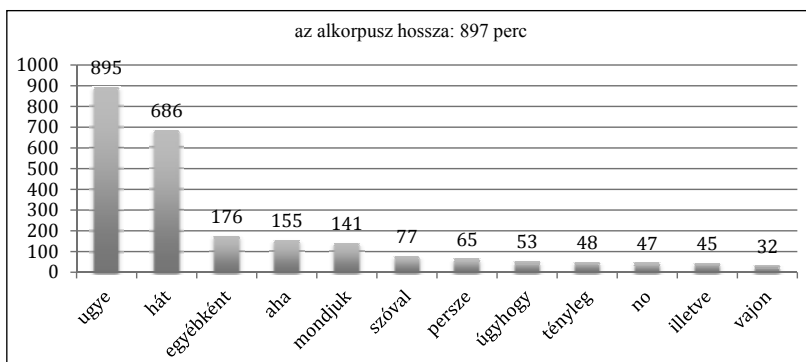
dominált, és az *ugye* még az interjúkban és a stand-up szövegekben is kiemelt szereppel bírt. Az is kiderül a táblázatból, hogy nem csupán a szövegtípusok intézményessége határozza meg a diskurzusjelölők gyakoriságát, hanem úgy tűnik, hogy a szöveg célja és a beszédhelyzet egyéb körülményei is hatással vannak az elemek eloszlására. Hiszen például az egyaránt félintézményes szociolingvisztikai interjúkban és a televíziós politikai vitaműsorokban a vizsgált diskurzusjelölőket tekintve egymástól igencsak eltérő számokat láthatunk.

De nézzünk a pusztán szám adatok mögé, a gyakoriságon túl ugyanis az elemek által képviselt funkciók is fontosak lesznek. Ezért lássuk egyenként, a különböző kommunikációs helyzetek és szövegtípusok szerint bontva a diskurzusjelölőket. A példák közlése a korpuszok lejegyzési protokollját követi. Az osztálytermi kommunikáció szövegtípusainál az idézetekben a T a tanárt, a D a diákot jelenti, a szociolingvisztikai interjúkban a terepmunkás megszólalásai előtt Tm áll, az adatközlőket pedig az interjú kódjele (A47, A62, B144) azonosítja, míg a televíziós politikai vitaműsorból származó példáknál a műsorvezető megnyilatkozásait az Mv jelzi. A példákban szereplő Q a hezitálásokat jelöli. A tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé, hogy a vizsgált szövegtípusok összes diskurzusjelölőjének minden szerepkörét részletesen bemutassam, ám a leggyakoribb, illetve az adott szövegtípusra legjellemzőbb diskurzusjelölők funkcióit példák segítségével is ismertetem.

4.1. A diskurzusjelölők az osztálytermi kommunikáció szövegtípusaiban

Az osztálytermi kommunikáció szövegtípusai (pl. a tanári magyarázatok, a tanári kérdések, az instrukciók, a tanári értékelő megnyilatkozások, a tanulói válaszok) az intézményes szövegek közé tartoznak. A tanórai kommunikáció formális keretek között zajlik, és aszimmetrikus, a legfőbb cél az ismeretek hatékony átadása.

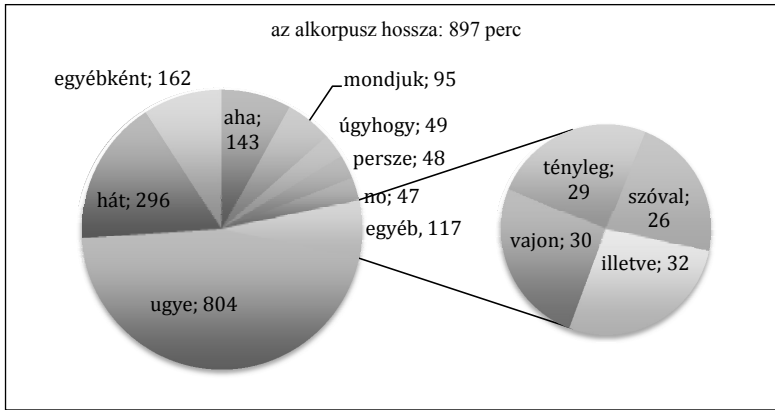
Az osztálytermi alkorpuszt az ELTE bölcsész tanári diskurzuskutató csoport anyagából származó 20 tanóra alkotta, amelyből 16 magyar nyelv és irodalom, 4 pedig ének-zene óra volt. A mintába különböző évfolyamok anyagai kerültek: a legfiatalabbak 3. osztályos általános iskolások voltak, a legidősebbek pedig 12. osztályos gimnazisták. A 897 percnyi alkorpuszban előforduló leggyakoribb diskurzusjelölők elemszámát az 1. ábra mutatja.

1. ábra. A diskurzusjelölők az osztálytermi kommunikációban

Az elemzett 20 tanórán az *ugye* jelent meg a legtöbbször, 895-ször, vagyis átlagosan percenként elhangzott egy *ugye* az osztályteremben. Szintén igen gyakori volt a *hát*: 686-szor jelent meg. Az *egyébként* 176-szor fordult elő, az *aha* 155-ször, a *mondjuk* 141-szer, a *szóval* 77-szer, a *persze* 65-ször, az *úgyhogy* pedig 53-szor. 50 alatti elemszámmal pedig még a *tényleg*, a *no*, az *illetve* és a *vajon* is képviselte magát az anyagban. Ha azonban a diskurzusjelölő-előfordulásokat szerepek szerint (tanár vs. diák) nézzük meg, kiderül, hogy más elemeket preferálnak a tanárok és másokat a diákok. A diskurzusjelölők használata az iskolai szerepek és a hozzájuk társuló beszédaktusok, illetve szövegtípusok mentén rendeződik (vö. Schirm 2015). Lássuk először a tanári megnyilatkozásokat.

A tanári megnyilatkozások több szövegtípusból tevődnek össze: a tanári magyarázatokból, a tanári kérdésekből, az instrukciókból és az értékelő megnyilatkozásokból (vö. Antalné Szabó 2006). A tanórákon a leggyakoribb szövegtípus a tanári magyarázat, és ennek a szövegtípusnak a dominanciája a diskurzusjelölők fajtájában, számában és szerepkörében is megmutatkozik, ahogy az a 2. ábrán is látható.

2. ábra. A diskurzuszjelölők a tanárok megnyilatkozásaiban

A tanárok megnyilatkozásaiban az *ugye* fordult elő a leggyakrabban, ennek az az oka, hogy ennek a diskurzuszjelölőnek a magfunkciója éppen a magyarázat adása. Ám az *ugye* nem csupán a tanári magyarázatokban, hanem a tanári kérdésekben is megjelenik, és az elem a tanár és a diákok feltételezett közös tudására utal (Alberti–Szabó 2015: 26–28). Kifejezheti, hogy az *ugye* környezetében álló információt a tanár korábban már megtanította, jelölheti a mindenki számára ismert információt, valamint olyan ismeretre is utalhat, amely a korábbiakból kikövetkeztethető. Az evidencialitás és az *ugye* összefonódását az alábbi részlet is mutatja.

- (1) T: Mind a kettő nagyon is Q járható út. Például, *ugye*, amikor elterjedt az internet, Q, akkor Q jött létre, mondjuk, új szóként, *ugye*, korábban ez nem létezett, a honlap szavunk, ami tulajdonképpen, *ugye*, tükörfordítása, *ugye*, a home-page-nek.

Az *ugye*-n kívül a *hát* is gyakori volt a tanárok beszédében, 296-szor hangzott el. A tanárok előszeretettel használták a *hát*-ot az óra szervezésére: a tanóra kezdetekor, az egyes részek közti váltáskor vagy épp záráskor is megjelent ez az elem. Lássunk egy példát a tanóra *hát*-tal való megnyitására, ahol a *hát* egy diskurzuszjelölő-társulás részeként áll.

- (2) T: *Hát akkor vágjunk bele! Hiányzók? Öö Frici most ment ki, Rita most jött.*

A *hát*-on kívül a tanári beszédben az óra strukturálására gyakran használt elem volt még a *no* is, amely egyúttal a diákokkal való fatikus kapcsolattartást is ki-fejezte (pl.: *No, megvannak a tippek?*).

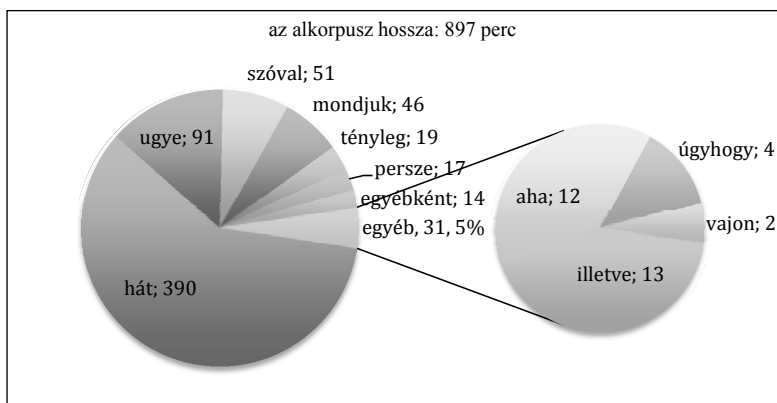
A tanári megnyilatkozásokban a harmadik leggyakoribb diskurzusjelölő az *egyébként* volt. Ezt az elemet gyakran magyarázat közben, a tananyaghoz szorosan nem tartozó információk közlésekor, illetve téma- és beszédaktusváltáskor használták a tanárok. Az alábbi példában egy mellékinformáció közlése előtt jelenik meg az *egyébként*.

- (3) T: Nem, itt, itt ez most nem kérdés. *Egyébként* ezt a Szabolcsi hosszasan mondja, hogy a Kassák hogy van ott, de erre majd térjünk vissza, az avangárdra, amikor a, a Bókai–Veres-ügyet nézzük, mert ők ott erről nyilatkoznak.

Szintén tanári dominanciát mutat az *aha* diskurzusjelölő. Ez tanári értékelésekben jelenik meg, vagyis általában egy háromtagú szomszédsági pár (kérdés-válasz-értékelés) utolsó fordulójában hangzik el. Például:

- (4) T: Hogyan nevezzük, amikor külön van írva, és hogyan nevezzük, amikor egybe?
D: Jelzős szó vagy pedig összetett szó.
T: *Aha*. Jelzős szó, ő jelzős főnév vagy pedig összetett szó.

A tanári megnyilatkozások után térjünk át az osztálytermi kommunikáció másik szereplőjének, a diákoknak a beszédére. A 3. ábrán a diákok által használt diskurzusjelölők megoszlása látható.

3. ábra. A diskurzusjelölők a diákok megnyilatkozásaiban

Ahogy a 2. és 3. ábráról is leolvasható, a tanári megnyilatkozásokhoz képest a tanulók beszédében az *ugye* és a *hát* aránya megfordult: míg a tanárok az *ugye*-t használták a leggyakrabban, addig a diákok a *hát*-ot. Valamint a tanulók több *hát*-ot és *szóval*-t használtak, mint a tanárok, továbbá az *ugye* és a *mondjuk* elemek is viszonylag gyakoriak voltak a diákok megnyilatkozásaiban.

A tanulók beszédében a diskurzusjelölők által kifejezett leggyakoribb beszélői attitűd a bizonytalanság volt, amelyet legtöbbször a *hát* jelölt. Főként akkor használták a diákok a *hát*-ot, ha nem voltak biztosak a tanár által feltett kérdésre adott válaszukban, vagy egyáltalán nem tudták a választ. Például:

(5) T: Hogy jelenik meg a címzett ebben a levélben?

D: Ki van takarva.

T: Az igaz, de azt én mondtam.

D: Ja hogy, *hát* öö nem tudom.

Sokszor azonban nem fejezett ki semmilyen beszélői viszonyulást a *hát* a tanulói válaszokban, csupán általános válaszjelölői szerepben állt, ahogy az az alábbi példában is látható.

(6) T: És miről szólt a szöveg?

D: *Hát* hogy volt egy hegymászónő, akinek a Mount Everestet kellett megmásznia.

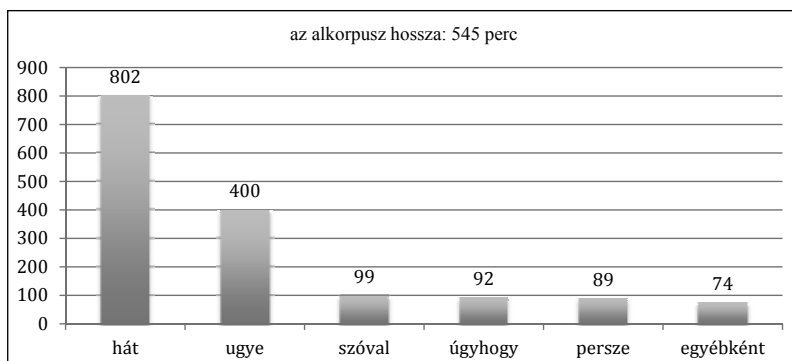
A tanulói válaszok második leggyakoribb diskurzusjelölője az *ugye* volt. Ezt a diákok is használták a közös tudás, illetve az evidencialitás jelzésére. Akkor is alkalmazták azonban ezt az elemet, amikor megerősítést vártak az állításuk érvényességét illetően. Például:

- (7) D: És hogy, és hogy öö amit még szóval, hogy öö *ugye* öö a mi kritikáink, vagyis ez a kettő, hogy öö *ugye* hátránynak fogta fel ezt a sok öö utánzást, és hogy, és hogy itt meg pont az ellenkezője látszik.

Látható tehát, hogy a magfunkciójában a bizonyosságot kódoló *ugye* a tanulói válaszokban a beszélő bizonytalanságát, határozatlanságát fejezi ki.

4.2. A diskurzusjelölők a szociolingvisztikai interjúkban

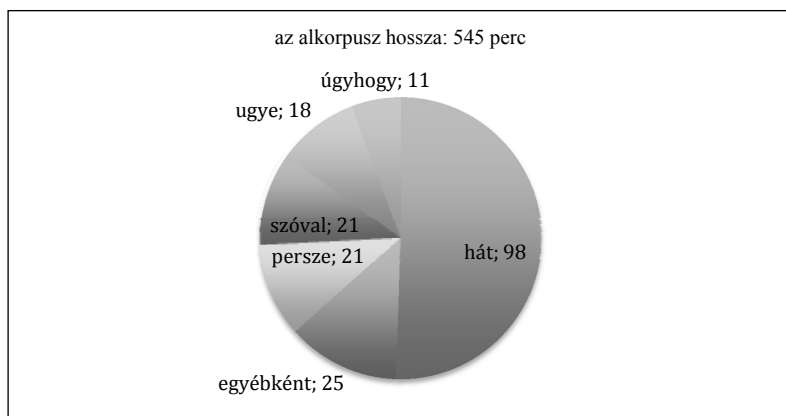
A korpusz félintézményes szövegtípusai közül az egyik alkorpuszt a Szögedi Szociolingvisztikai Interjú anyagai adták. A szociolingvisztikai interjú olyan mesterséges műfaj, amely egyszerre próbál szabályozott és spontán is lenni. A SZÖSZI-interjúkban az adatközlőknek a terepmunkás irányítása mellett beszélniük kellett az életükről, a családjukról, a gyerekkorukról, az iskoláikról, illetve a munkahelyeikről, továbbá szóba került a szegedi élet és a szegedi nyelvhasználat is. A SZÖSZI-interjúk azonban nem tisztán narratív szövegek. Az irányított beszélgetéseken túl ugyanis tesztfeladatok (pl. tájszóteszt, ügynökteszt) is voltak az anyagokban. Az alkorpuszba a SZÖSZI-ből 3 felvételt választottam, az A47 kódjelű 64 éves adatközlő interjút, az A62-es 69 esztendőes adatközlő anyagát és a 81 éves B144-es interjúalannal készített beszélgetést. Az interjúkban megjelenő diskurzusjelölők gyakoriságát az alábbi (4.) ábra mutatja.

4. ábra. A diskurzusjelölők a szociolingvisztikai interjúkban

Az 545 percnyi anyagban a legtöbbször, 802 esetben a *hát* fordult elő. A *hát* a spontán beszéd leggyakoribb diskurzusjelölője, így nem meglepő, hogy a szociolingvisztikai interjúkban is ez az elem dominál, hiszen a felvételekben a hosszú, spontán narratív részek voltak többségében. A *hát*-on kívül az *ugye* is gyakori volt a SZÖSZI-ben: 400-szor hangzott el az interjúkban. A másik 4 vizsgált diskurzusjelölő már nagyságrendekkel ritkábban, de nagyjából egyforma gyakorisággal jelent meg az alkorpuszban: a *szóval*-ra 99 adat volt, az *úgyhogy*-ra 92, a *persze* 89-szer fordult elő, az *egyébként* pedig 74-szer.

A szociolingvisztikai interjú két szereplője, a terepmunkások és az adatközlők azonban más arányban és más funkciókörökben használták ezeket az elemeket. Az interjúbeli szerepek ugyanis meghatározták a beszédaktusokat, a szóátadás és a szóátvétel módját, továbbá a témát is. A terepmunkás volt a beszélgetés irányítója és a kérdések feltevője, míg az adatközlő a válaszadó, és az elhangzott válaszokban a narratívák domináltak. A terepmunkások fordulói sokkal rövidebbek voltak, és nem volt jellemző rájuk a narratíva. Nézzük, milyen arányban és szerepben jelentek meg a diskurzusjelölők a terepmunkások megnyilatkozásaiban.

5. ábra. A diskurzusjelölők a terepmunkásoknál

Ahogy az ábráról is leolvasható, a terepmunkások beszédében is a *hát* a dominált. Az általuk használt *hát*-ok zömében azonban nem attitűdjelző szerepben álltak, hanem a beszélgetés irányításában vettek részt. A tájszavakat kikérdező részben például gyakori volt, hogy a terepmunkás a rövid kérdések bevezetésére használta a *hát*-ot:

- (8) Tm: *Hát*, az mit jelent, hogy mögénten? [...] *Hát* az mi mi mit takar, hogy száрма? [...] *Hát* a cimet? [...] *Hát* az mit jelent, hogy darvadozás? [...] *Hát* mi az a kotla? [...] *Hát* az, hogy bölcsködik?

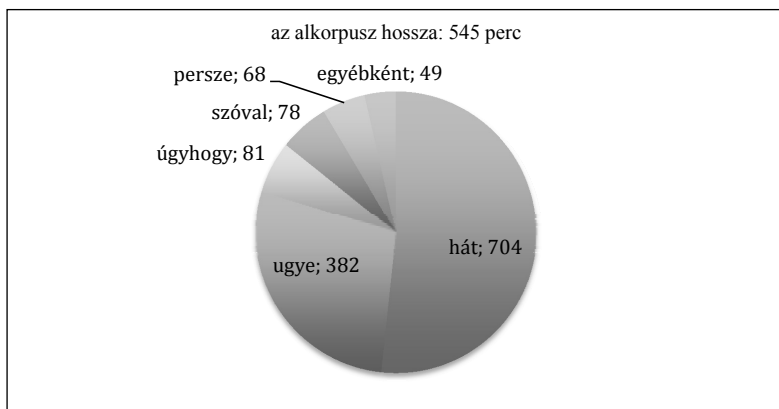
A *hát* ilyenkor egyszerű beszéd-toldó szerepben állt, azaz az 'és, és akkor' jelentéseket kódolta. A *hát*-ot az interjú irányításakor még a beszédjog megszerzésére is használták a terepmunkások. Ám a szóátvétel nem mindig volt sikeres. A (9) alatt egy olyan interjúrészlet látható, ahol a terepmunkás kétszer is a *hát*-tal próbálta meg átvenni a szót, ám ez egyszer sem sikerült neki.

- (9) B144: Azé<r><t> mondom, hogy én Q asztalos vótam, de szerettem.
 Tm: *Hát* ez...
 B144: De QQ mán a jókat e<:><l>hordták. Nem baj az.
 Tm: De ez nagyon szép!
 B144: Jó-van.
 Tm: *Hát* fiatal...
 B144: Q (*Hát*) a-anyukám, itt a parkettát mindönt én Q

A beszélgetés irányításában, a témakezelésben, az interjú szervezésében az *egyébként*-nek is fontos szerepe volt (pl.: Tm: *És egész életibe itt élt egyébként?; De egyébként próbált valaha tudatosan változtatni a beszédin?; Egyébként milyen benyomások voltak az interjú alatt?*).

Az alkorpusz egészéhez képest viszont marginális volt a terepmunkások megnyilatkozásaiban az *ugye*, csupán 18 darabot használtak az elhangzó 400-ból. Ennek az lehet az oka, hogy a terepmunkásnak ügyelni kell arra az interjú során, hogy a saját véleménye ne befolyásolja az adatközlőt. Az *ugye* viszont, ha kérdésben jelenik meg, előfeltételezi a pozitív választ, míg állításban legtöbbször evidenciát fejez ki. Így ezek használatától a terepmunkás – ideális esetben – tartózkodik.

A terepmunkásoktól eltérően az adatközlők megnyilatkozásaiban viszont a szövegtípus jellegzetességeiből adódóan a személyes vélemények és a különféle beszélői attitűdök domináltak. Ezt a diskurzusjelölők darabszáma és szerepköre is egyértelműen mutatja:

6. ábra. A diskurzusjelölők az adatközlők narratíváiban

Az adatközlők megnyilatkozásaiban a *hát* igen sokszor, összesen 704-szer fordult elő, és rendkívül változatos szerepkörökben állt (vö. Schirm 2017b: 11–12). Időnyerésre, gondolkodásra, szókeresésre és önjavításra is használták az adatközlők. Emellett gyakori volt általános válaszelőként is (például: Tm: *Mit jelent a garaboly? B144: **Hát** a garaboly é- egy fonott kosárka*). Az interjú narratív részeiben pedig az adatközlők *hát*-jai a történet mesélését segítették, ugyanis általuk oldották meg az idézést, a retorizálást, a példaadást, a mondanivaló elkezdését,

továbbvitelét, lezárását és összegzését is, valamint számos beszélői attitűdöt, például dicsekvést, mentegetőzést, döbbenetet, vonakodást, csalódottságot is képesek voltak velük kifejezni az adatközlők. A narratívákban még egyetlen beszélőnél is rendkívül változatosak voltak a *hát*-hoz kapcsolódó szerepek, ahogy ezt az alábbi interjúrészlet is mutatja.

- (10) B144: Képzeld e<l> - aszongya -, előtted vót egy gyerek, e<:><l>-hajigálta a szalonnát. Tehát a szalonnát e<:><l>dobta. Aztán (mondom): „*Hát* hülye vót az? *Hát* a szalonnát e<:><l>dobni? *Hát* ez istenkísértés! *Hát* ilyen nincsen.”

A példában megjelenő első három *hát* (*Hát hülye vót az? Hát a szalonnát eldobni? Hát ez istenkísértés!*) a mondanivaló továbbvitelén túl retorizál is, az utolsó *hát* (*Hát ilyen nincsen*) pedig a mondanivaló összefoglalását, illetve lezárását végzi. Ezek mellett mind a négy *hát*-ban tetten érhető még a beszélő döbbenete is.

Az adatközlők narratíváiban az *ugye* is gyakori volt. Ám ez az *ugye* mászt jelölt, mint a tanári megnyilatkozások vagy a tanulói válaszok *ugyé*-ja. Az adatközlők elbeszéléseiben megjelenő *ugyé*-k ugyanis csak a beszélő szemszögéből fennálló, ám a hallgató számára nem nyilvánvaló evidencialitást fejezték ki. Ilyen kiterjesztett evidencialitás látható az alábbi példában is.

- (11) A47: volt egy durván harmincméteres előkert, és *ugye* ott azon keresztül ment a a lejáró Q arra emlékszem, Q hogy *ugye* kiskölök vótam, és *ugye* kiszöktem, *ugye* ötvenhét május elseje, és *ugye* hát mindenki ki vót vezényelve, nagy vörös lobogó meg mit tudom én, és azok az emberek, akiket *ugye* én ismertem ott a környékbe, akik ott laktak, hát azok az emberek meglehetősen Q Q hogy is fejezzem ki magam, szóval olyan lógó orral nézték ezt az egész történetöt.

A szociolingvisztikai interjúkban az adatközlők – főként az idősebbek – sokszor annyira behelyezkedtek a történetbe, hogy nem vették észre, hogy az elmesélt információk (pl. az előbbi példában az *ugye kiskölök vótam, és ugye kiszöktem, ugye ötvenhét május elseje, és ugye hát mindenki ki vót vezényelve*) csak számukra nyilvánvalóak.

A harmadik leggyakoribb diskurzusjelölő az adatközlők beszédében az *úgy*-*hogy* volt, 81-szer fordult elő. Ezt az elemet ok-okozati viszony kifejezésére (A62: *Tehát, én csak jó választ tudok erre adni. Úgyhogy én bekarikázom a Q az egyest*),

téma lezárására (A66: *De én se, én se, mert szóval tetten érhető a dorozsmai nyelv-járás, úgyhogy...*) és beszélői attitűd jelzésére (A62: *És akkor minden hétvégén jött át ide Szegedre, úgyhogy, csajozni*) is használták.

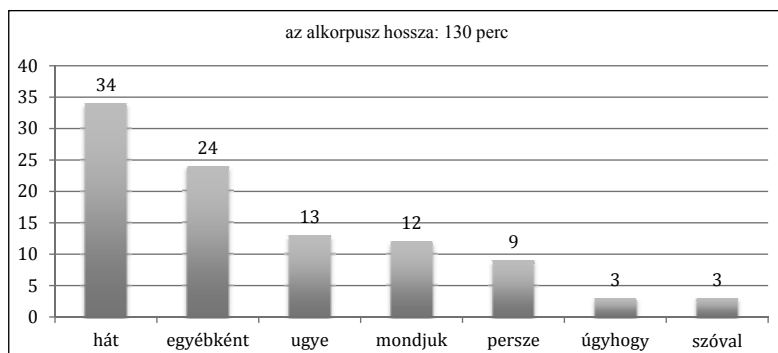
4.3. A diskurzusjelölők a televíziós politikai vitaműsorokban

A televíziós politikai vitaműsor egy olyan félintézményes szövegtípust képvisel, amely egyszerre közöl információt, és egyszerre szórakoztat, emellett meggyőzési szándéka is van. A televíziós vitaműsorok hallgatóorientáltak, ám többszörös hallgatóságuk van. A hallgatóságot egyrészt a műsorvezető és a beszélgetőpartnerek alkotják, azaz a közvetlenül megcímzett hallgatók, akik közelről érintettek a témában. Rajtuk kívül a stúdióban lévő közönség is a hallgatósághoz tartozik, továbbá azok a tévénézők is, akik (esetleg csak véletlenül) bekapcsolták a tévékészüléket (vö. Schirm 2012: 145). A műsorvezető és a beszélgetőpartnerek nem elsősorban egymásnak címzik a mondanivalójukat, hanem a tágabb közönségnek, a tévénézőknek, tehát a kommunikatív szándék nélküli információközlés jelenik meg ebben a szövegtípusban. A televíziós politikai vitaműsorok nem egységes műsorszerkezetűek, ezért lássuk röviden az elemzett műsorok forgatókönyvét.

A *Pro és kontra* az ATV-n hetente sugárzott félórás vitaműsor volt. A műsorba mindig két eltérő álláspontot képviselő szakértőt (politikust, történészt, újságíró) hívtak meg, vagyis eléggé konfrontatív volt a diskurzus. A vitaműsor adásai közül a 2002. szeptember 5-i műsor került a korpuszba, amelyben Elek Imre vezetése mellett Kerényi Imre és Kocsi Ilona vitatkoztak a médiaegyensúly kérdéséről. A másik elemzett műsor, *A szólás szabadsága* az MTV-n sugárzott, Krizsó Szilvia által vezetett közéleti magazinműsor volt. A beszélgetések előtt egy összefoglaló bejátszást lehetett látni a téma előzményeiről, és a magazinműsor-jelleg abban is megnyilvánult, hogy a műsorvezető egyszerre csak egy vendéggel beszélgetett, így a kialakult verbális konfliktus mérsékelten konfrontatív volt csak. *A szólás szabadsága* adásai közül a 2010. május 17-i *A távozó kormányfő összegez – interjú Bajnai Gordonnal* című részt, valamint a május 31-i *Megalakult az új kormány, megvan az első konfliktus* című műsort elemeztem.

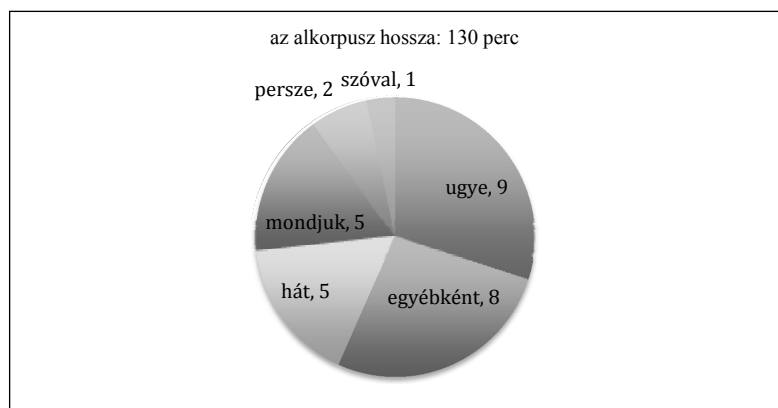
A televíziós politikai vitaműsor alkorpuszban előforduló diskurzusjelölőket a 7. ábra mutatja.

7. ábra. A diskurzusjelölők a vitaműsorokban

A 130 percnyi alkorpuszban 34 *hát*, 24 *egyébként*, 13 *ugye*, 12 *mondjuk*, 9 *persze*, 3 *úgyhogy* és 3 *szóval* jelent meg. Ezekből a számadatokból is jól látszik, hogy a többi elemzett szövegtípushoz képest a televíziós politikai vitaműsorok nem bővelkedtek diskurzusjelölőkben (vö. 1. táblázat). Ennek a félintézményességen túl az is lehet az oka, hogy a beszélgetéseket a televízió közvetítette, és a kamera is hatással volt a megszólalók beszédének a megformáltságára. Nézzük meg itt is szereplőtípusonként bontva a diskurzusjelölőket, és kezdjük a műsorvezető szövegeinek a vizsgálatával. A moderátor megnyilatkozásaiban lévő diskurzusjelölők megoszlását az alábbi (8.) ábra mutatja.

8. ábra. A diskurzusjelölők a műsorvezetők megnyilatkozásaiban

Az elemzett televíziós politikai vitaműsorokban a műsorvezetők legtöbbször az *ugye*-t és az *egyébként*-et használták. Az *ugye* 9-szer fordult elő a moderátorok beszédében, az *egyébként* pedig 8-szor. Őket, hozzájuk képest nagyjából feleakkora gyakorisággal, 5–5 előfordulással a *hát* és a *mondjuk* követte. A *persze* és a *szóval* elemek viszont marginálisak voltak ebben az alkorpuszban, előbbire csupán 2, utóbbira pedig 1 adat volt. A diskurzusjelölők gyakoriságán túl az általuk kifejezett funkciók is érdekesek, amelyek a kommunikációs helyzet jellegzetességeiből adódnak.

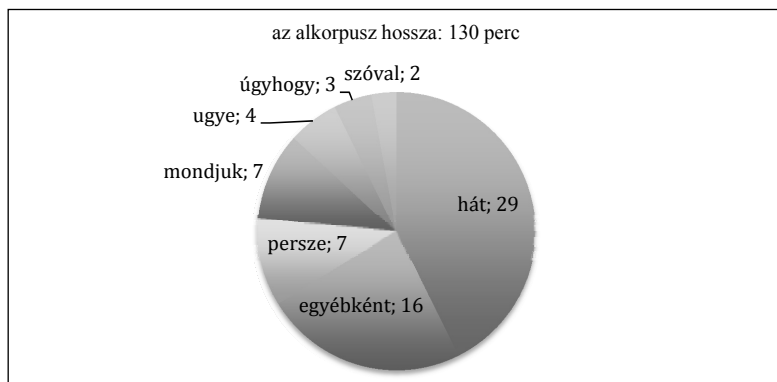
A műsorvezető feladata a beszélgetés elindítása, a téma irányítása, a vitapartnerek eltérő véleményének az előhívása, továbbá neki kell arra is ügyelnie, nehogy túlságosan eldurvuljon a vita. A beszélgetést úgy kell a műsorvezetőnek irányítani, hogy ne térjen el az újságírói semlegességtől (vö. Clayman 1992), azaz egyik oldal pártját se fogja. Továbbá arra is figyelnie kell, hogy az elhangzó információk ne csupán a vitában részt vevők számára legyenek érthetőek, hanem a tévénézők számára is. Mivel e beszélgetések fő címzettjei a stúdióban jelen lévő, illetve a televízió előtti nézők, ezért a műsorvezetőnek úgy kell fogalmaznia, hogy egyszerre szóljon a nézőkhöz és a beszélgetőpartneréhez is az üzenet. Ezért dominál a megnyilatkozásaiban az *ugye*. Ez az *ugye* a közönség felé közvetített evidenciát fogalmazza meg, ahogy az az alábbi, *A szólás szabadságából* származó példákban is látható:

- (12a) Mv: Na most hogyha a hiányról beszél, *ugye* 3,8 százalékot prognosztizáltak idénre.
- (12b) Mv: *Ugye*, a devizahiteleknek az lenne jó, hogyha erős lenne a forint. A vállalkozásoknak meg az lenne jó, hogyha gyenge lenne a forint.

A műsorvezetők megnyilatkozásaiban az *ugye*-n kívül még az *egyébként* dominált. Az *egyébként*-nek a vitaműsorokban témairányító szerepe volt, ezzel a diskurzusjelölővel mintegy közvetlenül irányította a műsorvezető a beszélgetés menetét. Például:

- (13) Mv: Miniszter úr, *egyébként* a magyar külpolitikának most milyen prioritásai lesznek? Hiszen most már mától tulajdonképpen ön felel ezért. Merre nyitnak?

A műsorvezetőtől eltérően a vitapartnerek beszédében más volt a diskurzusjelölők megoszlása és funkcióköre. Ahogy a lenti (9.) ábrán is látható, a vitapartnerek legtöbbször, 29 alkalommal a *hát*-ot használták, és az elem különféle beszélői attitűdöket fejezett ki.

9. ábra. A diskurzusjelölők a vitapartnerek megnyilatkozásaiban

A vitapartnerek a tévénzők befolyásolására előszeretettel használták a *hát*-ot, ez az elem ugyanis hatásosan fölerősítette a mondanivaló retorikusságát, ahogy azt a *Pro és kontra* vitaműsor alábbi részlete is mutatja.

- (14) A: Egy csomó ember a ballibból érti ám, hogy mi mit beszélünk. *Hát* milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet? Melyik isten hatalmazta föl a szoclib tábor, hogy ez így legyen? Mi ezt vitatjuk, és [...]. De *hát* így hogy lehet? Hogy az MSZP-s jelöltek hetvenöt műsorban, a mi jelölteink meg sehol? Melyik isten hatalmazta fel magukat erre?

A példában 2 *hát* is szerepelt, és mindkettő retorikai kérdésben jelent meg. E retorikai kérdések ellentétes értelmű állításoknak feleltethetők meg (= 'Semmilyen alapon nem lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet', illetve 'Így sehogys lehet'). A bennük előforduló *hát*-tal a beszélő az elem nyomatékosító szerepéből adódóan felerősíti a kérdések szónokiasságát, és ezáltal sikeresen juttatja kifejezésre a saját beszélői attitűdjét, így közvetítve a nézők felé az ellentétet és a felindultságot (vö. Schirm 2012: 151). A *hát* azonban nem csupán kérdésekben megjelenve képes a közönséget befolyásolni, hanem kijelentésben, magyarázat adásakor is erőteljes érzelmi nyomatékot fejez ki. Például:

- (15) A: Ezt mi sérelemként éljük meg, akkor is, ha én például magánemberként bizonyos hangokat ott túl radikálisnak láttam. De ez egyszerűen szükséges, most sajnos bozótharcra vagyunk kényszerítve, a bozótharcos, az meg, *hát* az bozót, az harcol. Tetszik tudni? Harcol.

A *hát* után a második leggyakoribb diskurzusjelölő a vitapartnerek megnyilatkozásaiban az *egyébként* volt. Ezzel az elemmel legtöbbször témaváltást hajtottak végre a beszélők. Mivel a vitaműsorokban a témakezelés erősen szabályozott, a műsorvezető irányítja a beszélgetés menetét, ezért egy új téma vagy egy mellék-téma kezdése a vitapartnerek részéről erősen arcrombolónak számít. Ezt az arcrombolást finomítják az *egyébként*-tel, amellyel azt jelzik, hogy mintegy mellesleg, nem pedig előre megfontolt céllal említenek csak meg valamit. Például:

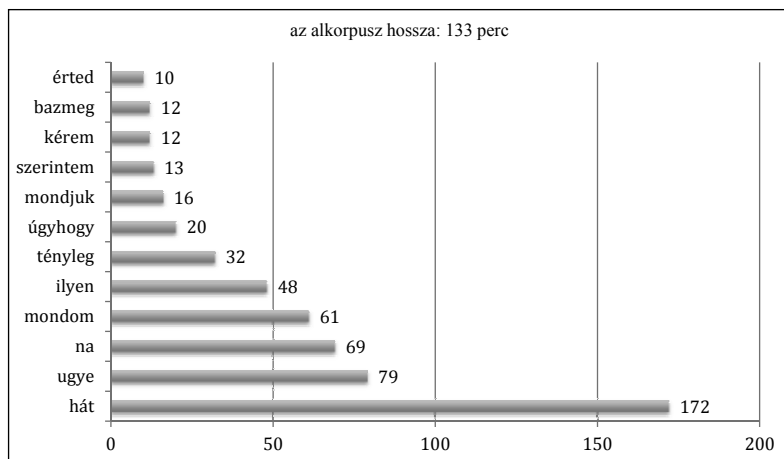
- (16) B: Hát rendkívüli intézkedésekre nincs szükség. *Egyébként* ez a kormány mindig is azt mondta, ha emlékszik a tavaly őszi vitákra, akkor is jártam itt önöknél, azt mondtuk, hogy ez egy kutya kemény év lesz, hogy egy nagyon nehéz költségvetést kell összeállítanunk, és hogy ebben az évben még véges-végig takarékoskodnunk kell ahhoz, hogy négy százalék körül maradjon a hiány.

Az *egyébként* elemnek ez a használata így manipulatív jellegű is lehet. A vitapartnerek megnyilatkozásaiban domináns diskurzusjelölők tehát az adatok szerint a beszédtervezési folyamatokon és a diskurzusrészek összekötésén kívül elsődlegesen a hallgatóság befolyásolására használatosak a televíziós politikai vitaműsorokban.

4.4. A diskurzusjelölők a stand-up comedyben

A stand-up comedy félspontán szövegtípusnak tekinthető: előre megtervezett forgatókönyve van, ám az elhangzó szöveg a helyszínen, a közönség reakcióinak a figyelembevételével alakul (vö. Nagy 2016: 124). E szövegtípus kevert volta a spontánság és a tervezettség kettősségén túl még a diskurzus céljában is megnyilvánul. A stand-up comedy ugyanis nem csupán szórakoztatni, hanem meggyőzni is akar (Greenbaum 1999: 33). A stand-upban rövid történetek követik egymást, tehát elsődlegesen narratív a szöveg, és a humorista hol monológ-szerűen mesél, hol pedig dialógust imitálva beszél. Olykor kiszól a közönséghez is, ám valódi párbeszédet nem kezdeményez velük. A stand-up comedy szövegtípusának a jellegzetességéhez tartozik az is, hogy az előadók többféle szerepet töltenek be a produkció során: egyszerre elbeszélők, humoristák, kulturális

hangadók, közvetítők, társadalmi hírmagyarázók és a jelenkor antropológusai (vö. Mintz 1985).

10. ábra. A diskurzusjelölők a stand-up comedyben

A stand-up comedy alkorpusza 133 percnyi anyagból állt: a *Showder Klub* 1. évadának 1. és 4. részét, valamint a *Dumaszínház Kabaré Oktatás* című stand-up-jának egy részletét tartalmazta. Ahogy a 10. ábrán is látható, a leggyakoribb diskurzusjelölő e produkciókban a *hát* volt: a 133 percnyi műsorban 172-szer hangzott el. A *hát*-ot az *ugye* követte 79 előfordulással, a *na*-ra 69 adat volt az alkorpuszban, a *mondom* 61-szer jelent meg, az *ilyen* 48-szor fordult elő, a *tényleg* pedig 32-szer szerepelt. 20, illetve az alatti elemszámmal még az *úgyhogy*, a *mondjuk*, a *szerintem*, a *kérem*, a *bazmeg* és az *érted* is jelen volt az anyagban. A diskurzusjelölők gyakorisága és használata jól tükrözi, hogy ennek a szövegtípusnak a célja a szórakoztatás és a meggyőzés, és a hitelességet a stand-upos a minél változatosabb beszélői attitűdökkel és a gördülékeny szövegépítkezéssel próbálja meg elérni. Legtöbbször a *hát*-ot használja a humorista, mert ennek a diskurzusjelölőnek van a legtöbbféle szerepköre, így legkönnyebben a *hát*-tal tud különféle beszélői attitűdöket (pl. csodálkozást, mentegetőzést, felháborodást, evidenciát) imitálni a stand-upos. A másik leggyakoribb diskurzusjelölő ebben az alkorpuszban az *ugye* volt, amellyel a humor előrejelzésén túl a közönséggel való kapcsolattartást oldotta meg az előadó. A *hát* és az *ugye* használati köreit jól mutatja Kovács András Péternek a *Showder Klub* műsorából származó alábbi előadásrészlete.

- (17) Amit én szeretnék még, Zuschlag Jánosnál vacsora, tehát. Lenne rácsos linzer. Csúsztatott szappan, *ugye*. Mit lehessen tudni. De nem. Cininél volt múltkor a vacsora, akinek *hát ugye* börtönéből szabaddult sas lelke már másfél éve túl van ezeken a megpróbáltatásokon. Emlékszünk még Cinire, amikor kijött? *Hát az első dolga volt, hogy visszavett a melleiből, mer aszonta, hogy fáj neki, és hát ez az igazi büntetés, tehát két év letöltendő, meg négy kiló felfüggesztve. És ugye hát visszavettek belőle, lett belőle cinimini, de még így is úgy néz ki, mint egy konyhásnéni, basszus. Tehát ugye hogy hogy még nagyobb a melle, mint a hasa, és még egyelőre följebb is van.*

Az idézett példából látható, hogy a *hát*-tal egyfelől a spontán beszéd érzetét kelti az előadó, és az egyes diskurzusszegmenseket köti össze, másrészt pedig nyomatékositja a mondanivalóját. Az *ugyé*-k használatával pedig a stand-upos a hallgatósággal közös kognitív háttérrel fejezi ki, így az elem evidencialitást jelöl, továbbá jelzi az utána következő csattanót is. Az előadás során elmesélt történetek összekötésében és a témák közti váltásban a *na* diskurzusjelölőnek van kiemelt szerepe, általa tudja a mondanivalóját strukturálni a humorista, ahogy az az alábbi példában is látható.

- (18) (kontextus: egy betelefonálás műsorról beszél a humorista) Öt másodperc. Ez fél óra, mire elszámol háromig, de tényleg. Fantasztikus. Még egy pohár. Eltört. *Na* most a Nagy Ő Anikónak új melle van. Láttam az élőbe adta a Fókusz, erre van igény, 500 köbcentis darabja.

Az alkorpuszból adatolható 69 *na* diskurzusjelölő közül 30 a *na most* szerkezetben fordult elő. A *na most* egyik funkciója a témaváltás, a másik pedig a mondanivaló továbbvitele. Ez utóbbi, úgynevezett beszéd-toldó szerepet példázza a következő részlet.

- (19) És ugye hát lehet rajta állítani a nyelveket, *na most* az enyémen külön van brit angol, meg amerikai angol, és a brit angol az azt mondja, hogy: turn to left I beg you pardon right, az amerikai angol meg azt mondja, hogy: OK dude, let's take the fuckin highway.

A stand-up diskurzusjelölői közül gyakori *mondom* elemmel a humorista az idézést oldja meg, és a beszélőváltást imitálja, míg az *ilyen* – az *ugyé*-hoz hasonlóan

– a csattanót jelzi előre. A stand-up comedy szövegtípusában a diskurzusjelölők legfőbb funkciója a humorista oldaláról nézve a humor létrehozása, a hiteles történetmesélés és a közönséggel való folyamatos kapcsolattartás. A közönség nézőpontjából tekintve a diskurzusjelölőket pedig megállapítható, hogy számukra azok referenciapontként és értelmezési keretként szolgálnak, vagyis segítik a humor feldolgozását.

5. Összegzés, kitekintés

Összegzésképpen megállapítható, hogy a szövegtípus intézményességének mértéke befolyásolja a diskurzusjelölők gyakoriságát és funkciókörét. Ám az intézményességen túl a szöveg tervezettsége, a szöveg alkotójának a szerepe, valamint megnyilatkozásának a célja is befolyásolja a diskurzusjelölők megjelenését. A különböző szövegtípusok mögött eltérő diskurzusjelölő mintázatok húzódnak meg, és a szövegtípusok tulajdonságai visszatükröződnek a diskurzusjelölőkben. Láthattuk, hogy a diskurzusjelölőknek vannak szövegtípustól független és szövegtípusfüggő szerepkörei is. Egyetlen diskurzusjelölő példáján összefoglalva ez azt jelenti, hogy például a magfunkciójában a bizonyosságot és a magyarázatot kódoló *ugye* a tanári megnyilatkozásokban egy feltételezett közös tudást közvetített, míg a diákok válaszaiban gyakran a beszélő bizonytalanságát és határozatlanságát fejezte ki, azt, hogy a diák az elmondottakat illetően megerősítést és visszajelzést vár. A szociolingvisztikai interjúkban a terepmunkások az elem befolyásoló szerepe miatt tartózkodtak az *ugye*-től, míg az adatközlők ezt a diskurzusjelölőt egy sajátos, úgynevezett kiterjesztett evidencialitás kifejezésére használták. A politikai vitaműsorokban a műsorvezetők a beszélgetés megértéséhez szükséges információk előtt használták az *ugye*-t, és általa közvetítették a közönség felé az ismereteket, míg a stand-up comedyben a humorista a csattanó előrejelzésére és a hallgatósággal közös kognitív háttér kifejezésére használta az *ugye*-t.

A szövegtípusok tehát olyan kereteknek is tekinthetők, amelyek a szöveg formalitását, tervezettségét, típusát, valamint a beszélő személyét figyelembe véve engedélyezik vagy letiltják a diskurzusjelölők bizonyos használati köreit.

A kutatást érdemes volna még tovább folytatni, és a korpuszt bővíteni írott és írott-beszélnyelvi szövegekkel is. Továbbá a szövegtípusok keveredésének és a szövegfajták átalakulásának a vizsgálata is érdeklődésre tarthat számot.

Irodalom

- Alberti Gábor – Szabó Veronika 2015. A tanári kérdések vizsgálata formális diskurzuszemantikai keretben. In: Prax Levente – Hoss Alexandra – Nagy Tamás (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 2., Hagyomány és modernitás*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar – Film Virage Kulturális Egyesület. 22–29.
- Antalné Szabó Ágnes 2006. *A tanári beszéd empirikus kutatások tükrében*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat.
- Clayman, Steven E. 1992. Footing in the achievement of neutrality: the case of news-interview discourse. In: Drew, Paul – Heritage, John (eds.): *Talk at work: Interaction in institutional settings*. Cambridge: Cambridge University Press. 163–198.
- Dér Csilla Ilona 2012. Az azért és az akkor pragmatikai funkcióiról a mai magyar spontán beszédben. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 154–177.
- Dér Csilla Ilona 2014. Milyen funkciójúak a tölteléknek tartott elemek a spontán nyelvhasználatban? In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII. Nyelv – társadalom – kultúra, Interkulturális és multikulturális perspektívák I*. Budapest: MANYE – Tinta Könyvkiadó. 115–121.
- Dér Csilla Ilona 2017. A hát multifunkcionalitása a beszédműfajok és a diskurzusjelöltársulások függvényében. *Beszédkutatás* 25: 169–184.
- Furkó Bálint Péter 2011. Diskurzusjelölők és szövegösszefüggés: a kohézió vagy a koherencia eszközei? Az implikáció mint a szövegösszefüggés eszköze. *Officina Textologica* 16: 37–57.
- Götz Andrea 2019. Diskurzusjelölők és kötőelemek gyakorisága írott és beszélt, mediált és nem mediált diskurzusokban. In: Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Kontextualizáció és metapragmatika*. Budapest: ELTE Eötvös Collegium (ebben a kötetben).
- Greenbaum, Andrea 1999. Stand-up comedy as rhetorical argument: An investigation of comic culture. *Humor* 12: 33–46.
- Gülich, Elisabeth – Raible, Wolfgang 1977. *Linguistische Textmodelle: Grundlagen und Möglichkeiten*. München: W. Fink.

- Halliday, Michael Alexander Kirkwood – Hasan, Ruqaiya 1976. *Cohesion in English*. London: Longman.
- Jakobson, Roman 1972. *Hang – jel – vers*. Budapest: Gondolat.
- Kálmán C. György 1991. A beszédaktus-elmélet szövegelfogása. *Literatura 2*: 140–147.
- Kocsány Piroska 2006. A szövegtipológia eredményei és/vagy eredménytelenségei. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus: Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 17–26.
- Kugler Nóra 2008. A *talán* és az *esetleg* módosítószók funkciói írott és beszélt szövegekben. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 202–211.
- Kuna Ágnes – Simon Gábor 2017. Műfaj, szövegtípus, szövegfajta. Nézőpontok, kategóriák, modellek a szövegnyelvészeti kutatásban. *Magyar Nyelv 113*: 257–275.
- Lux, Friedemann 1981. *Text, Situation, Textsorte*. Tübingen: Günter Narr.
- Maschler, Yael – Schiffrin, Deborah 2015. Discourse markers: Language, meaning, and context. In: Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. – Schiffrin, Deborah (eds.): *The handbook of discourse analysis*. Chichester: John Wiley & Sons. 189–221.
- Mintz, Lawrence E. 1985. Standup comedy as social of cultural mediation. *American Quarterly 37*(1): 71–80.
- Nagy Anna 2016. A diskurzusjelölők szerepe humoros szövegekben. In: Gécseg Zsuzsanna (szerk.): *LingDok 15. Nyelvészeti doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. 117–132.
- Schirm Anita 2012. A *hát* diskurzusjelölő a televíziós vitaműsorokban. *Beszédkutatás 2012*: 144–153.
- Schirm Anita 2015. A diskurzusjelölők az osztálytermi kommunikáció szövegtípusaiban. In: Baditzné Pávlögyi Katalin – Szabó Éva – Szentgyörgyi Rudolf (szerk.): *Tanóratervezés és tanóratudatás, A magyar nyelv és irodalom, az idegen nyelvek és a művészetek műveltségi területen*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. 49–66.
- Schirm Anita 2017a. A diskurzusjelölők és a szövegtípusok viszonyáról. *Magyar Nyelv 113*: 330–341.
- Schirm Anita 2017b. A diskurzusjelölők vizsgálata a Szegedi Szociolingvisztikai Interjúban. *Magyar Nyelvjárások 55*: 5–23.

- Skutta Franciska 2008. Kommunikációs modell és szövegtípus. In: Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 101–109.
- Stukker, Ninke – Spooren, Wilbert – Steen, Gerard (eds.) 2016. *Genre in language, discourse and cognition*. Berlin, New York: De Gruyter.
- Szikszaíné Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2008. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.) 2006. *Szöveg és típus: Szövegtipológiai tanulmányok*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Vargáné Kiss Katalin 2012. Diskurzuszjelölők szerepe különböző műfajú pénzügyi szakszövegekben. In: Silye Magdolna (sorozatszerk.): *Porta Lingua – 2012, Szaknyelvkutatói irányzatok és alkalmazások*. Debrecen: Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete. 161–171.
- Verdonik, Darinka – Žgank, Andrej – Pisanski Peterlin, Agnes 2008. The impact of context on discourse marker use in two conversational genres. *Discourse Studies* 10(6) 759–775.